

ШИНЖЭНЭ ӨӨРД-МОНЬЛМУД БОЛН ХАЛЬМГУДЫН КЕЛНЭ ЗЭРМ ТӨРМҮД

Осорин Утнасн

В данной статье рассматриваются некоторые особенности языка ойратов Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР и калмыков, проживающих на территории России, а также вопросы художественного перевода.

Ключевые слова: *синьцзян-ойратская и калмыцкая литература, язык, диалекты, проблемы перевода.*

This article is dedicated to investigation of literature, language, dialects of Oyrats of Xinjiang-Uyghur autonomous region of PRC and Kalmyks of Russia, also problems of translating, which are related with it.

Keywords: *Xinjiang-Oyrat and Kalmyk literature, language, dialects, problems of translation.*

Келн болхла урн зокъялын хамгин хол элемент болна. Келнэс салхлаг, урн зокъял бээж чадшго. Тер төлөд келэр дамжн келн улсин ухан-седкл, заң-заңшл, сойлын шинж илрнэ. Хальмг келнд амн үг болн бичгин келн (урн зокъялын келн) гиж багтна. Өдгэ цагт нурһлж Шинжэнд болн Хальмг Таңһчд оршн сүүршж бээсн өөрд хальмг улсин амн үгин күүндвр болн урн зокъялын келиг шинжлэд үзхлэ, өөрд келнэ өвөрц таныгдмар нутгин айлһ ил үзгднэ. Эн өвөрцнь «Деед изһурин ховр-цохг үгсиг геегдүлл уга шингэн, нандинсн эк келнэ цевр саңта өөрдмүд, зокъял бүтэлэн ардын амн үгин келэрн урлдг учрас, йосн монһл үгин урн цецн, элвг байниг һээхүлсн бээдгт» оршн [1]. Эннь келһн уга биднэ омгшл болжана. Болв олн зүүлин шилтэнэс көлтэ келн, сойлын делгрлт болн залһлдана хаалһд олн төрмүд бас харһжахнь темдглх йоста.

1. Үзг бичг негдлтэ биш. Өдгэ цагт орн нутгин йилһэн болн өдр болһна кергцэнэс болж, Шинжэнэ өөрд монһлд болн хальмг таңһчд бээсн өөрд келтнр китд, орс, тод, худм, кирлл хальмг мет олн зүсн үзг бичг керглх болцхав. Цагин некврлэ ирүлцүлхин төлө, нань чигн һазадын орн нутгин кел дасх төр бийдэн авсн бээнэ. Шин цагин урн үүдэврмүдиг чигн әмдрн сууж бээсн орн нутгин үзг бичгэр бичж барлулжана. Энүг оршн әмдрж бээсн һазр орн, келнэ орчн төөрән болн цагин бээдлд зокцулжасна ил герч гиж үнлх кергтэ болжана.

Нег келн улс хойр ондан орн нутгт бээсн учр деерэс әдл биш үзг бичг керглхнь келһн уга түүкин шилтән. Шинжэнэ өөрд монһл улс тод, худм, китд бичгэр урн үүдэврмүдән бичж барлулна. Орс бичг болн хальмг бичг меддг күн тоота. Хальмг таңһчд бээсн улс, орс болн хальмг үзг бичг керглнэ. Хальмгуд дунд зөрм номт болн цөн кедүн багшнрас бишңкнь тод бичг болн худм бичг олзлхш. Тиим учр деерэс өдгэ цагин шин сойлын күртәмжиг нег-негнән авхд күчр учрх болв. Онданар келхлэ, өөрд хальмг улс нег-негнәнн сойлын күртәмжд күртхд орчулһар дамжх иим кемжәнд ирсн бээнэ. Тер төлөд китд, орс, тод, худм, кирилл хальмг бичгиг цугиһинь умшх, бичх, нутгин айлһун йилһәг медх, келнэ зүүг йосарнь дасх төрмүд мана толһад тулһрсн бээнэ.

2. Орчулх, буулһх халхар. Шинжэнэ болн хальмгин урн үүдэврмүдиг худм бичгәс хальмг бичгт, хальмг бичгәс худм бичгт буулһсн үүдэврмүд йир ховр. Сойлын залһлдан делгрлт авхиг дахад, өдгэ цагин нийгмин төрлэ ирлцсн сонһн сәәхн үүдэврмүдиг хәр келнәс орчулж, эврәннь келнә саңган байжулх тулһм үүрг биднә өмн тәвәтә. Үүнлэ дахлдулн хоша бээсн негнәнн (нег келн улсин) урлгиг бийдән шингән, дутуһан нөкж, бээсэн улм байжулң авхд орчулһин кәдлмш йир кергтә болжана. Эн халхар келхлэ, Шинжәнэ номт Түдвән Жамца Хальмгин нертә шүлгч Кәглтин Даван шүлгүдин хураңһуг тод бичгт буулһж, Шинжәнд барлулсмн. Хальмгин нертә бичәч Балакан Алексейн бичсн «һурвн зург» болн «Аав» гисн үүдэврмүдиг Шинжәнэ журналист Намжавин Жигжижав тод бичгт буулһж, «Өрин цолмн» гидг журналын 1994 жилин негдгч тойгт болн «Шинжәнэ өдрин сонһн» гидг загетд барлулв. 1933 жил Элстд барлгдсн хальмгин бичәч Басңга Батрин бичсн «Булһна тууж» гидг үүдэвриг Шинжәнэ номт Т. Бадм тод бичгт буулһж, «Урн зокъял» гидг нертә журналд барлулв. Номт Намжавин Содмн болн Жижән Эрднә-Байр хойр эн «Булһна туужиг» худм бичгт буулһж, 1985 жил Өвр монһлд «Өөрдн сәәхн» гидг нертә келврмүдин хураңһуд орулсн бээнэ. Хальмгт шинжәнэ «Жаңһриг» тод бичгәс хальмг бичгт буулһж барлулсмн. Иим сойлын залһлдан әклт авч делгржәснь олн умшачнриг байрлулна. Зүг өргн дала шинг сойлан әдлж күртхд эннь әрә баһдад бээнэ.

3. Нутгин айлһун зөрә һарчана. Шинжәнэ өөрд монһл улс болн хальмг таңһчд бээсн хальмгуд нег келн улс болдг болвчн теднә оршн әмдржәсн түүк, һазр-зүүгин бәэрлл, нийгмин орчн аху әлд биш юм. Тер учрас түүкин эрглтиг дахад өөрд монһл айлһ болн хальмг айлһуһин зөрә арһулдан һарч ирсн бээнэ. Күүндврин айсин зөрән йилһә хойр күүнә ахр күүндврәс үзвчн ил медгднә. Үлгүрнь:

Дорж: Мендвт, мендвт! Кесгтән харһад угавдн!
Ямаран бәәнт! Кәдлмштн ямаран!

Санал: Мендвт. Эн тер уга бәәнәвдн.

Дорж: Бийтн ямаран? Танд жиңнүлләв! Та уга бәәжт. Буһуһм тәвтн.

Санал: Гем уга. Би таниг гертән наар гижәнәв!

- гиж хальмгт хойр күн хархларн менлднэ (Дорж болн Санал хойр иигж мендэн сурж бээсиг темд-глж авв)

Шинжэнд болхла:

Манж: Сэн бээнт!(сэн хонвта!) Удан хархлдад угавдн! Ямр бээнт? Ажлгн адһмта ю?

Бата: Сэн. Сэн. Сэн бээнэвдн.

Манж: Бий цогцтн ямр? Танд утцтлав! Та уга бээжт. Бичэ му сантн.

Бата : Хэмэн уга. Би таниг гертэн дууджанав! - гиж мендлднэ. Зөрм цагт шинжэнэ болн хальмгин улс нег-негнэнн үгэн медлцдг уга керг бас харна. Эн юнгад гихлэ, 1648 жил тод бичг үүдэгдснэс авн 1930 жил күртл өөрд хальмг улс тод бичг олзлж бээв. Хөөннь болж ирэд, хальмг улс кирлл үзг олзлх болв. Эннь чигн хальмгин нутгин айлһ үүсхин түүкин шилтэн болсн бээнэ. «Өөрд айлһун келнэ күүндврнь түүнэ авъя зү, үгсин саң, келн зү, күүндврин айс, ээзм болн күүндврин түргц мет талар ил тод өвэрцтэ» болдгин илрл мөн [2. Хо. Бада. 321 х].

Нег утхта үгмүдиг энд эдлтхж үзий:

Хальмгт: Шинжэнд:

Дамбрлгч Хошң, шоолл

Дамшлтта Туршлһта

Гүргү Өрнлт

Седжэнэв Боджанав

Ханжанав Ачта болвт,

байрлла

Хөгх Цокх

Цөн Цөөкн

Нурһлж Һолдж

Өвртэ Ик

Көдлмш Ажл

Хугтан Цугтан

Аальта Заңта

Жирһл Өмдрл

Номт Эрдмтн

Орн нутг Улс

Эн мет үгмүд заңшал йосар тус-тустан бийэн даасн утхта нутгин айлһтаһар олзлгджана.

4. Төрскн келэн цеврэр керглх төр мана өмн

тэвгдженэ. Шин цагин жирһлд тохрулхин төлэ, шин хальмг үг үүсэд уга бээлдл, хэр һарлта үгмүд олзлхнь келһн уга кергтэ. Зуг эврэ келнд үгмүд бээһэд бээтл, эн үгин ормд хэр үг олзлж балдрлх үзгдл күүндврин йовцд болн урн зокъялын халхст цөн биш үзгдхнь йир хармслта. Хойр күн күүнджэсниг хэврһэснь соңсхла:

«Көвүм сурһульд орв» - гисиг «Көвүм школд орв», «Көвүм ик сурһульд орв» - гисиг «Көвүм университетд орв» - гих мет орс хальмг хольж балдрлн келх үзгдл олн харһна. Шинжэнэ өөрд моңһлын ода цагин урн зокъялыг умшад, шинжлн хэлэхлэ, эврэ үгиг хэр үгэр орлулсн үгмүд бас олн харһж, Умшх дутм урм хэрж һундл төрнэ. Шинжэнэ өөрд моңһлын «Өрин цолмн» гидг нертэ урн зокъялын журналын 7 тойгт (18-21 мөр) барлгдсн кесг келврмүдиг умшад кесг иим үгмүд түүж авлав.

Үлгүрлхлэ:

Тагта (көглжрһн гисн утхта моңһл үг), очла (одла гисн утхта өөрд моңһл үг), унду(ондан гисн утхта моңһл үг), хукурад (эндүрэд гисн утхта китд үг), судк (нег өдр сөөһин дунд гисн утхта орс үг), гуанз (хот иддг гер гисн утхта китд үг), марш (ура-лан йов гисн утхта орс үг) мет үгмүд олзлгдж. Эн үгмүдиг юнгад өөрд үгэрн эс эдлдв?

Шин цагин көгжилтиг дахад, күүнэ ухалһн болн үүдэвр бичх арһ бэрц бас шинрнэ. Эн йовцд хуучн үгмүд олзлһн болн шин үүдэгдсн үгмүд хамт керглж, өдгэ цагин ниигмин бээлдл ирүлцүлхэр бээхнь ил үзгднэ. Зуг түрүн ормд төрскн келэн өргжүллһн болхла, келн улсин иргчин хөв заянд холвгдх төр болна.

Урн зокъялд орн нутгин өвэрциг бүрдэхд, терүг илрүлн һарһх нутгин амн күүндврин келн ик туста болна.

ОЛЗЛГДСН ЛИТЕРАТУР

1. Ч. Бонда. Онлын харандк Шинжэнэ ода үйин моңһл урн зокъял. Үрмч, 2004 ж. 91 х.

2. Т. Намжил. Хо. Бадан зокъял бүтэлин туха шүүмж. Үрмч, 1999 ж. 321 х.

ББК 82.3 (2Рос=Калм.)

КОНТАМИНИРОВАННЫЕ СЮЖЕТЫ КАЛМЫЦКОЙ ВОЛШЕБНОЙ СКАЗКИ

Б.Б. Горяева

В статье рассматриваются контаминированные сюжеты калмыцкой волшебной сказки. Автор приходит к выводу, что наиболее часто встречающиеся традиционные соединения сюжетных типов в одной сказке – такой же важный показатель специфики калмыцкой сказочной традиции, как и наличие или отсутствие в ней тех или иных сюжетов.

Ключевые слова: *контаминация, контаминированные сюжеты, сюжетный тип, калмыцкая волшебная сказка, сказочная традиция.*

The article considers contaminated folktales of a Kalmyk fairy-tale. The author holds that more often meeting combination of folktale's types in one tale is the same important index of the specific fairy-tale tradition as the availability or the lack in it one or another.

Keywords: *contamination, contaminated folktales, folktale's type, Kalmyk fairy-tale, fairy-tale tradition.*